

bert Jauss: *Expérience historique et fiction*. In: G. Gadoffre (ed.): *Certitudes et incertitudes de l'histoire*. Paris, 1984). S itt érhetjük tetten Davis történetírói gyakorlatának egyik igen fontos aspektusát: a fikció kontrollált használatát minden korábbinál tudatosabban teszi a vizsgálódás eszközévé, *gazdagítva* ezzel a történeti anyagot. Mindezt természetesen úgy, hogy a filológiai szigor nem csökken. Ez semmiképpen nem jelenti, hogy a fikció trójai falóvának bevezetésével a „Történelem” bátyjai végképp elesnének, szélesre tárva a kaput mindenfajta történeti relativizmus előtt, s ne volnának eszközeink többé a hamis képzetek elutasításához. A történetírás megtartja sajátos igazságigényét. Ám történész által dokumentummokká alakított forrásoknak, Koselleck szóhasználatával, úgymond *negative* vagyunk lekötelve: egy forrás soha nem fogja megmondani a történetnek, milyen történetet kell elmondania, csak azt, milyet nem mondhat el. Ezért is kockázatos némiképp olyasfajta kijelentéseket tenni, mint ez vagy az a történeti elbeszélés „igaz” – ezt struktúrája nem teszi lehetővé (noha minden egyes mondata lehet igaz vagy hamis, a történeti szöveg egésze nem minősíthető ezzel a kategóriával, vö. F. R. Ankersmit: *Narrative logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague, 1983). Ismeretelméleti szempontból „az elbeszélte múltbeli eseményeknek tehát nincs nagyobb valóságtartalma, mint a múltbeli struktúráknak, amelyek esetleg messze túlmutatnak az egykori nemzedékek tapasztalati tudásán” (R. Koselleck: *Ábrázolás, esemény és struktúra*. In: Glatz Ferenc, Niederhauser Emil (szerk.): *Történetelméleti és módszertani tanulmányok* Bp., 1977). És ilyenformán, tehetjük hozzá, nyilvánvalóan „fiktívek”, azaz olyan imaginárius rendek, amelyek analízis eszközei, de ebbéli mivoltukat nem is tagadja a történész.

Ginzburg hasonlóképpen a fikcióban rejlő kognitív elem fontosságát hangsúlyozza, Manzoniira támaszkodva, aki szép sorokat szentel az induktív gondolkodás emberi képességnek (A. Manzoni: *Dal romanzo storico*. In: *Opere*. Milano, 1953).

Koselleck, Jauss és Manzoni fejtegetései a „valószerű” fogalmában érnek össze – s vajon nem éppen e fogalommal határozhatnánk meg legtöbb sikerrel Davis munkáját?

A fentebbiek persze távolról sem tarthatnak igényt arra, hogy kimerítsék Natalie Zemon Davis munkáját: sok dologról kellene még szót ejteni. Itt van mindjárt a narráció kérdése, szorosan kapcsolódva a fikcióról mondottakhoz. Davis határozottan a detektívregények mintájára építi fel szövegét. Hosszasan elemezhetnénk, milyen speciális hatásokat köszönhet ennek. Másik – immár historiográfiai jellegű – probléma lehetne, hogy vajon miként viszonyul a daviszi munka a „történeti pszichológiához”, amint azt Lucien Febvre gondolta el. Vajon tényleg ennek kései hajtása volna (amint azt *Annales*-beli kritikusa szeretné)? S ehhez kapcsolódva elgondolkodhatnánk Greenblatt önformálás (*self-fashioning*) fogalmának kiterjesztheségéről a reneszánsz és a korai újkor társadalmak egészére.

Mindezt az olvasó is megteheti a maga örömeire. Ám Febvre szavaihoz kanyarodva vissza inkább a következőkkel zárnam e sorokat (s úgy vélem, ezzel Natalie Zemon Davis is egyetértene): a történész legnagyobb ellensége a bizonyosság.

SZEKERES ANDRÁS

Kovács András: A különbség köztünk van

AZ ANTISZEMITIZMUS ÉS A FIATAL ELIT

Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1997.
154 old., 520 Ft.

Vallásszociológiai kutatásoknál gyakran azt tapasztaljuk, hogy az egész népességre reprezentatív minták képtelenek a finom összefüggések magyarázatára: a vizsgálatok jó részéből újra és újra csak a közterek bukkanak elő. A reprezentatív mintában az öregek, a falusiak, az alacsonyan iskolázottak nagy aránya miatt szinte tanulmányozhatatlan számos, a leg-

több kutatót – és a legtöbb olvasót – izgató jelenség, például az, hogy az értelmiségen és a középosztályon belül milyen mérvű és milyen jellegű a vallásosság, vagy hogy a vallásosság tekintetében hogyan rétegződik az ifjúság.

A „finom” kérdéseknek egyébként is „ellenáll” a teljes felnőtt népességre reprezentatív mintával dolgozó közvélemény-kutatás műfaja. A kilencvenes évek elején – amikor a hitoktatás iskolai szerveződése tényleg úgy volt – a közvélemény-kutatás firtatta, hogy a polgárok milyen „megoldásokat” üdvözölnének. Kiderült, hogy a jogászok által kidolgozott – s a kérdéssel foglalkozó társadalomtudósok szerint *nem eléggé cizellált* – alternatívák a többség számára *túl bonyolultak*: a kérdőív különböző pontjain az iskolázatlanabb emberek tömegesen választottak egymást logikailag kizáró „megoldásokat”.

A közvélemény-kutatási tapasztalatok azt is mutatják, hogy az értelmiséget izgató problémák egy része a társadalom más csoportjait egyáltalán nem foglalkoztatja. A megkérdezett valamit válaszol ugyan a kérdésbiztosnak – de mindennapi élete során soha nem merül fel benne az adott kérdés, tehát egyebek mellett a politikusok vagy politikai pártok közötti választását sem befolyásolja. Sok esetben tehát a többség véleményének tényleg sokkal kisebb a jelentősége, mint az adott kérdést érintésvilága középpontjában tartó kisebb csoporténak. Példának okáért valószínűleg értelmetlen véleményt kicsikarni idős és iskolázatlan emberektől a felsőoktatási törvény szabályozási kérdéseiről.

Tovább bonyolódik az ügy, amikor a kutatás az úgynevezett kínos kérdésekre vonatkozó közvéleményt igyekszik feltárni. A lappangó vélemények nagy aránya – a *latencia* – nemcsak abból adódik, hogy az ezekben a kérdésekben kialakított felfogás kompromittáló módon előítéletes. Ugyanis egyfelől feltételezhető, hogy a társadalom különböző rétegeiben *különböző mértékben* kompromittáló, ha valaki hangot ad például a homoszexuálisokkal szemben érzett ellenszenvének. Másfelől az egyes társadalmi rétegek különböző mértékben *tájéko-*

zottak arról, hogy, mondjuk, faji diszkriminációt követelni nemcsak illetlen, de alkotmányellenes is.

Mindezen problémák hatására a kutatók leginkább kétféle megoldáshoz folyamodnak. Van, aki egyes rétegekből készít reprezentatív mintát, s a mintába kerültektől azután egyetlen adatfelvétel során igen sok mindent megkérdez – általában így születnek a rétegmonográfiák. Mások úgy vélik, hogy a „finom” kérdések vizsgálatára más módszerek alkalmasak; ilyenkor kerülnek előtérbe a mélyinterjúk, a szövegelemzések stb. Ezért szakad el egymástól oly gyakran az „empirikus” és az „episztemológus” szociológia.

A fenti problémák azért jutottak eszembe, mert Kovács András kutatása és a kutatási eredmények alapján írott könyve mintegy „fordított állatorvosi ló”: tanulmányozható rajta, hogyan lehet elkerülni valamennyi előforduló szociológusbetegséget. Kovács a fenti módszertani nehézségeket úgy oldotta meg, hogy csak egyetlen rétegre és csak egyetlen problémára vonatkozó kutatást tervezett. Ezzel a fenti problémák nagy részét kiiktatta: könyvéből elmaradnak a szokásos közhelyek az antiszemitizmus társadalmi megoszlásáról, hiszen az egyébként jellegzetesen konzervatív, illetve előítéletes gondolkodású társadalmi nagycsoportok a felsőoktatási intézmények hallgatóira készített mintába – életkoruknál vagy iskolázottsági szintjükénél fogva – be sem kerültek. A kérdések körérthető s ugyanakkor kellőképp árnyalt megfogalmazása sem gond, ha nagyjából ugyanahhoz a nyelvi réteghez tartozó személyekre terjed ki a vizsgálat.

Amikor a könyv alapjául szolgáló felmérés készült, a felsőoktatás még csak a tömegesedés kezdetén tart. Főiskolai-egyetemi hallgatónak lenni kiváltság volt, s valóban egyfajta elithez tartozást jelentett. A vizsgált korcsoport 1992-ben ugyanis száznegyvenezer főt számlált, s közülük csak huszonhétvezret vettek fel felsőoktatási intézménybe. 1997-re a száznegyvenezres korcsoportból már negyvenegyezer, s azóta is egyre nő a mintegy százhuszezer éves fiatalokból az egyetemisták és főiskolások aránya.

Kovács munkája tehát részben *történeti* – arról tudósít, hogy a rendszerváltás után, a felsőoktatás tömegesedése előtt, a fiatal nemzedék legiskolázottabb csoportja „hogyan állt” az antiszemitizmussal. Két szempontból mégis hihetetlenül aktuális ez a „történeti” beszámoló. Az egyik aktuális szempont, hogy akik a kilencvenes években egyetemisták voltak, azok mára a fiatal értelmiségnek a közéleti pozíciókat legdinamikusabban elfoglaló csoportját alkotják. A másik az, hogy időközben az egyetemi fiatalság körében jelentős politikai erővé szerveződött egy ma már pártpolitikai preferenciáit is eszerint megnevező szélsőjobboldali kisebbség.

A könyv legjelentősebb módszertani hozadéka a latencia elemzése, amelyből kiindulva a szerző meghatározhatja, hogy a ki nem mondott, sőt letagadott – mindössze a hallgatók 3%-a által beismert – antiszemitizmus mértéke valójában mekkora és milyen típusai élnek.

Kovács az antiszemita kijelentéseket aszerint súlyozta, hogy a mintában szereplők közül hányan fogadták el őket. Ha a többség, akkor ők az egyetemi hallgatók *átlagához képest* kevésbé számítanak antiszemitának, ha viszont csak kevesen, akkor ez a kisebbség az egyetemisták körében átlagosnál antiszemitábbnak tekinthető. Ezzel elkerülte az egyik legjellegzetesebb csapdát, hogy „kívülről”, a saját értékeivel határozza meg az antiszemitizmus mértékét. Az antiszemitizmust eleve komplex jelenségként fogta fel. Először az előítéletes sztereotípizálást, a társadalmi és érzelmi távolságot mérő, valamint a diszkriminációs készséget mérő skálán helyezte el a válaszolókat, majd e három skálán meghatározott relatív pozícióval határozta meg az attitűdjüket. Számításai szerint 1992-ben a fiatal elitnek 25,9%-a táplált antiszemita előítéleteket, 31,6%-a csak *hajlamos* volt az antiszemitizmusra.

Az antiszemita csoporthoz tartozás valószínűségéről kiderült, hogy egyáltalán nem függ az életkortól (mármost, hogy a megkérdezett személy a 18–24 éves korosztályban hol helyezkedik el) vagy a nemtől, és a lakóhely is csak kevésbé befolyásolja. Ugyan csak „kemény” változónak tekin-

tendő, noha az elmúlt négy népszámlálásban nem szerepelt, a felekezeti hovatartozás. A történeti vizsgálatok (például Karády Viktor kutatásai) alapján azt lehetett várni, hogy az antiszemita beállítódásban – a zsidóság és a többi felekezet között történetileg jól adatolható távolság függvényében – az egyes keresztény felekezetek között különbségek lesznek. Ilyen különbség azonban Kovács mintáján nem mutatkozott, illetve ha mégis, akkor a feltételezettnek épp az ellenkezője volt: a nem antiszemita aránya szignifikánsan kisebb az evangélikusok (26%), mint a katolikusok (38%) vagy a reformátusok (43%) körében. Jó volna tudni, hogy ez a mintába került evangélikusok valamely másik jellemzőjével – szüleik társadalmi helyzetével vagy az általuk látogatott oktatási intézmény típusával – függ-e össze? Magyarázat lehet, hogy a két világháború közötti evangélikusok mai utódai közül a liberálisabbak szekularizálódtak, s ezért a felekezeten kívüliekhez sorolták magukat, miáltal az evangélikusság konzervatívabb, s így antiszemitább lett...

A szülők *társadalmi helyzete* viszont erősen befolyásolja az antiszemitizmust. A sok más – többek közt vallásszociológiai – kutatás eredményeként kapott, jellegzetes U alakú görbe itt is kirajzolódik: az antiszemita aránya a kifejezetten alacsony iskolázottságú és a kifejezetten magas iskolázottságú és társadalmi státusú hallgatók körében a legnagyobb. Az U-görbe két szárán az antiszemitizmus természete különböző: az alacsonyabb iskolázottságú, falusi szülők gyermekei hagyományos idegenellenes és antijudaista előítéleteket valának, míg a magasabb iskolázottságú és státusú városi szülők gyermekei politikai érvekre hivatkozó, „objektíve” konkurenciális természetű antiszemitizmus képviselnek. (Kovács módszertani alaposságára jellemző, hogy nem az antiszemitizmus kétféleségéből (hagyományos vagy modern) indult ki – amit az elméleti irodalomra és a történeti tapasztalatokra támaszkodva megtehetett volna. Sok kérdésre adott válaszokból alkotott öt véleménynyalábot – a „Shylock-zsidó”, az „összetartó zsi-

dók” a „kommunista zsidók”, a „cionista zsidók”, illetve a „vallásos zsidók” iránti ellenszenvet megfogalmazó véleményeket. Ezen nyalábok korrelációja adta ki a modern és a tradicionális antiszemitizmus ellentétét, ami hozzárendelhető volt az U-görbéről leolvasható eredményekhez, és a történeti tapasztalatokkal is egybevág.

Az antiszemitizmus két fajtájának elkülönítése lehetővé tette, hogy Kovács külön-külön magyarázza őket. A konkurencia-antiszemitizmus – jelzett társadalmi háttérváltozókon túl – egyértelműen a xenofóbiához és a liberalizmusellenességhez kötődik, ami nem mondható el a tradicionális antijudaista antiszemitizmusról. Igen fontos eredmény, hogy a tradicionális vallásosság, az erősebb konfesszionális önmagában is növeli a tradicionális antiszemitizmus valószínűségét, s nemcsak akkor, ha – mint általában gondolni szoktuk – alacsony társadalmi státussal párosul.

Módszertanilag rendkívül gazdag (s bármely, kinos kérdést kutató szociológus számára ajánlható) a latenciáról, a rejtőzködő véleményekről szóló fejezet, amely több megközelítésmódról is beszámol – a velük kapcsolatos kételyekkel együtt.

Az asszimilációval kapcsolatos vélemények már nem két, hanem három csoportra tagolódnak: a teológiai antiszemitizmussal és a xenofób (mondjuk: tradicionális) értékvilággal jellemezhető egyetemisták *idegennek* tartják a zsidókat. Az antikommunista motivációjú antiszemiták, a nemzeti konzervatívok és a teológiai antijudaisták szerint – mely utóbbiak ismét elkülöníthetők az előbbi két, erősebben „politikus” csoporttól – a zsidók *rossz magyarok*. Végül a konkurencia-antiszemiták, a xenofóbok és az – elsősorban társadalmi elkülönültséget észlelő – antiliberalisok tartják *másnak* a zsidókat. E három csoport közötti távolságok nem egyenlők: a második kettő közelebb áll egymáshoz – azaz megint eljutunk az U két szárához.

Kellenek-e zsidók az antiszemitizmusban? A szakirodalmi vitát elemezve Kovács végül arra az eredményre jut, hogy a konkurencia-antiszemitizmusban igenis kellenek.

A vizsgált probléma szélesebb tár-

sadalmi kontextusára utal a kötet azon megállapítása, hogy az etnicitásnak mint magyarázó elvnek mindenképpen nagyobb a jelentősége az egyetemista közegekben, mint a társadalom egészében. Ez a – részben nemzetközi – tendencia a magyarországi politikai elitek felelősségét is jelzi, bár Kovács szerint reménytelen ellene küzdeni: „A jelek szerint az etnicitás nyelve a fiatal generáció anyanyelvévé vált.” (108. old.) Viszont arra is emlékeztet, hogy az etnicitás figyelembevétele nemcsak etnikai intoleranciára, hanem az etnokulturális pluralizmus elfogadására is vezethet. Az ezzel kapcsolatos reményeket és kételyeket (mely utóbbiakból a recenzens egyébként többet táplál, mint a szerző) Kovács itt csak elméletileg elemzi, sorra véve, milyen haszna és kockázata volna, ha a magyar zsidóság esetleg felhagyna asszimilációs stratégiájával. Azóta azonban nagyobb vizsgálatot folytatott a magyarországi zsidóság identitásának változásáról – remélhetőleg hamarosan erről is olvashatunk tőle.

A könyv és az elemzés keretein már túlmutat az a kérdés, hogy a feltárt attitűdök mennyiben szerveződnek politikai cselekvéssé: „A zsidóüldözéshez olyanok is kellenek, akik [...] antiszemita politika révén vélik megvalósítani politikai céljaikat. Ilyen komolyan veendő politikai erők eddig nem jelentek meg a kommunizmus utáni Magyarországon. De ha felbukkannának, félő, hogy könnyen megtalálják a céljaiknak megfelelő szavakat.” (111. old.) A kötet – hangsúlyozom – 1997-ben jelent meg. Úgy vélem, ezek az erők már akkor is komolyan veendőek voltak. Más kérdés, hogy Kovács könyvének egyik kulcsszava, a latencia rájuk is alkalmazandó: mivel az etnikai diszkrimináció és az antiszemitizmus kódolt formáival élnek, szövegeik bírálata megmarad kulturális és politikai síkon anélkül, hogy jogi kérdéssé válna.

Ide kívánczik két megjegyzés. Az első arra az egyetlen jelentős kérdésre vonatkozik, amelyben szívesen vitatkoznék a szerzővel: a mindennapi közbeszédben elfogadottnál szűkebbre vonta az antiszemiták körét. Ennek a – véleményem szerint nem fel-

tétlenül célszerű – szűkítésnek a példája, amikor megállapítja, hogy a holokauszt áldozatainak számának lebecsülése és a mai magyarországi zsidók számának túlbecsülése erősen összefügg, de ez „nem előítéletek projekcióját tükrözi”. Azaz ezt a jelenséget pusztán az egyik „mért” és minősítendő jelenségnek tartja, pedig akár „mérőrudnak” is alkalmas: ha valaki bizonyos (a közelmúltban érettségizett fiatalok körében egyenlő eséllyel tudható) tényeket következetesen „elfelejtve” lebecsüli az áldozatok számát, az önmagában is az antiszemitizmus egyik mutatójaként értelmezhető.

Az ímént módszertani bravúrként értékeltem az antiszemitaként való meghatározás semleges matematikai módszerét. Most mégis annak a véleményemnek szeretnék hangot adni, hogy az antiszemitizmus egyes tüneteinek és megnyilvánulásainak jelentőségét nemcsak a velük egyetértők száma és aránya szerint állapíthatjuk meg. Hiszen az antiszemitizmus társadalmi aktivitást válthat ki, racionális érdekközösséget pótló programként is szolgálhat, ebben különbözik – mondjuk – attól, hogy valaki a szökekkel szemben ellenszenvet érez. Kovács logikája szerint az az állítás, hogy „a zsidók nem fogadják el a kereszténység alapértékeit”, a maga 18%-os támogatottságával nagyobb mértékű antiszemitizmust jelez, mint az a 39%-os támogatottságú állítás, hogy „a zsidóknak csak annyi befolyásuk legyen az ország sorsának irányítására, amennyi megfelel a lakosságon belüli arányuknak”. A két állítás súlya véleményem szerint ezzel fordított arányban áll, hiszen az első egy szekularizált közegben egyáltalán nem „borzasztó” – végül is, mint más vizsgálatokból tudható, a kereszténység bizonyos alapértékeit a fiatal értelmiség elsöprő többsége sem követi; míg a második a numerus claususszal és az első zsidótörvénnyel való elvi egyetértést fogalmazza meg. Azaz – ha nem a matematikai logikát, hanem a tőlünk szintén „független” történeti jelenségeket hívjuk segítségül –, akkor az antiszemiták körét ez a 39% jelöli ki.

Bőséges hozadéka volt a latencia elemzésében annak a kérdéssornak

is, amelynél a megkérdozetteknek bizonyos állításokról el kellett dönteniük, antiszemita kijelentések-e vagy sem. A válaszadók 37%-a szerint nem antiszemita az, aki a ma Magyarországon élő zsidókat nem tekinti magyarnak, és 34%-uk szerint nem antiszemita az, aki azt mondja, hogy a zsidók felelősek a kommunizmus magyarországi uralmáért. A hétköznapi logika ezen vélemények tolerálását legalábbis az antiszemitizmus bizonyos mértékű elfogadásának tekintti. (Ez a megítélésbeli különbség talán nem független a kérdés időpontjától. A kilencvenes évek elején nem vált ugyan hivatalos ideológiává az antiszemitizmus, de „írói-történeti munkássága” miatt még nem lett kormányzati, kormánypárti körökben persona non grata az efféle nézeteket hangoztató.) Úgy vélem, hogy – önmagában ezen válasza alapján – a fenti 34, illetve 37% is az antiszemita csoportba sorolható.

Nilván minden csoportosítás vitatható – pusztán azt jelzem, hogy (ha a szerzőnek vagy valamely tanítványának kedve lenne hozzá) érdekes volna a kérdések összefüggésszerűen az antiszemiták szélesebb körében is vizsgálat tárgyává tenni.

Másik megjegyzésem a kutatás tanulságait nem szociológiai, hanem politológiai szempontból fogalmazza meg.

Kétségtelenül igaza van Kovácsnak abban, hogy az U-görbe „szárain” fellelhető antiszemitizmusok különböző természetűek, de azért ne legyenek illúzióink. Nyilvánvaló, hogy a numerus clausus 1919–20-ban kikényszerítő egyetemi mozgalmak a modern jobboldali törekvésekhez, a konkurenciális antiszemitizmus „ágához” tartoztak, de a tradicionális antiszemitizmus erői, a politikai katolicizmus (civil és reverendás) és a Nagyatádi-féle kiscgazdapárt (csizmás és mentés) képviselői egyaránt támogatójuk szegődtek. Vagyis a tradicionális antiszemitizmus – a mégoly különböző végső célok ellenére is lehet – a modern antiszemitizmus szövet-sége.

A konkurencia-antiszemitizmus jelenléte az egyetemi ifjúság körében viszont azért fontos, mert 1919 után éppenséggel a főiskolai-egyetemi mozgalmak váltották ki az első jog-

fosztó intézkedést, és nem, mondjuk, a keresztény sajtó és a zsidó sajtó vagy a keresztény tőke és a zsidó tőke konkurenciája. Azt már csak egy új vizsgálat deríthetné ki, hogy a tömegesedő felsőoktatás viszonyai között a munkaerő-piaci konkurencia növekedése, ugyanakkor viszont a zsidók egyetemi népességen belüli arányának demográfiai okokból is elkerülhetetlen csökkenése, vagy az alsóbb társadalmi csoportok gyermekeinek bekerülése játszik-e nagyobb szerepet a jelenlegi antiszemitizmusban, azaz hogy a csoporton belül a tradicionális vagy a modern aránya növekszik-e inkább.

A kétfajta antiszemitizmusnak azonban közös vonása, hogy nemcsak a (származási, felekezeti alapon vagy más módon meghatározott) zsidókkal ellenséges, hanem azokkal is, akik – nem zsidó létükre – az antiszemiták szemében „zsidó módon” viselkednek és vélekednek, azaz „koz-mopoliták”, „gyökértelenek”, „tisztetelenek” stb. (Emiatt becsülik túl az antiszemiták a mai magyar zsidók számát: a zsidókhöz számítják azt is, aki semmiféle hagyományos definíció szerint nem zsidó.) Az antiszemiták szemében ugyanis legalább négy ellenséges csoport van: aki vállalja zsidóságát, elkülönül és nem kíván beleavatkozni a „nemzeti társadalomra nem tartozó” dolgaiba; aki vállalja zsidóságát, de „magyar is akar lenni”, állampolgári vagy kulturális értelemben a nemzethez akar tartozni; aki nem „emlegeti” zsidóságát, de „sejthető róla” és végül a „zsidóbérenc”.

Az utóbbi mozzanat emeli ki az általános xenofóbia köréből az antiszemitizmust. A tradicionális – a kaftanos-pajeszos zsidó képét felidéző – xenofób antiszemitizmus a magyar társadalomnak feltehetően archaikus eleme. Az az újfajta xenofóbia viszont, amelyik az „idegenség” kritériumát éppenséggel a modern viselkedésben fedezi fel, már eszmei kapcsolatba léphet a konkurenciális antiszemitizmussal. Ezáltal nyer különös jelentőséget, hogy vajon az antiszemiták által zsidóbérencnek, zsidókhoz asszimilálnak nevezett (a származási értelemben vett zsidóság nagyságrendjét többszörösen megha-

ladó) értelmiségi-középosztályi csoporttal folytatott ideológiai-politikai küzdelemben a mindenkori másik oldal előveszi-e ezeket az érveket és eszközöket az ellenségkép megkonstruálásához.

Durván forgalmazva nem (csak) az a kérdés, hogy a konzervatívok és jobboldaliak idegennek tartják-e a zsidókat, hanem az, hogy zsidónak tartják-e az „idegeneket”, s még tovább menve: hogy idegennek tartják-e mindazokat, akik az övékétől eltérő nézeteket vallanak vagy szokásokat követnek. Minthogy „címkézés” s a címkek tartalmának társadalmi elfogadtatására leginkább az értelmiségnek van esélye, Kovács András könyvének tanulságai messze túlnőnek a konkrét kérdésem, s hozzájárulnak a magyar társadalom s a magyar politikai kultúra egészét meghatározó erővonalak magyarázatához. Mégpedig sajátos kölcsönösséggel: aki kozmopolita nemzetáruló idegent lát a másként gondolkodókban, az előbb-utóbb zsidónak is tartja, vagy legalábbis a zsidókkal kapcsolatos cselekvésre kialakított történeti minták alapján kezeli őket – aki pedig hátrányos megkülönböztetésben akarja részesíteni a zsidókat, az előbb-utóbb kozmopolitának és idegennek is nevezi és tartja majd őket.

NAGY PÉTER TIBOR

Melanie Klein: A szó előtti tartomány

PSZICHOANALITIKUS TANULMÁNYOK

Szerk. Berényi Gábor. Ford. és utószó: Pető Katalin. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 193. old., 3390 Ft.

Melanie Klein tanulmánykötetével a pszichoterápiás szakma régóta nélkülözött, hiánypótló alapműve jelent meg. Annak ellenére, hogy Klein a Freud utáni pszichoanalízis egyik legidőutóbb szerzőjének bizonyult, gondolatai (egy-két kisebb jelentőségű dolgozatától eltekintve) mind ez idáig csupán töredékesen, másod-